

Vándorló napnevek: vasárnap

A napnevek a könnyen kölcsönözhető nyelvi részelemek közé tartoznak. A kultúraváltásokkal együtt sokszor a napnevek is átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. Valaha ilyen „kultúrkölcsönzés” lehetett a hellenisztikus világkép elterjedése (például gör. *ἡμέρα Ἡλίου* ’a Nap napja’ > latin *diēs Sōlis* > germ., vö. ang. *Sunday*, ném. *Sonntag*, sv. *söndag*; gör. *ἡμέρα Σελήνης* ’a Hold napja’ > lat. *diēs Lūnae* > germ., vö. ang. *Monday*, ném. *Montag*, sv. *måndag* stb.) vagy a kereszténység felvétele (például gör. *κυριακή* ’az Úr napja’ > lat. *diēs dominica*; örm. *kiraki* stb.). A legnagyobb utat a héber *šabbath* név tette meg, kelet felé a Kaukázuson, a Volga-vidéken és Közép-Ázsián át egészen a jakutokig eljutott, míg nyugat felé haladva szinte az összes európai nyelvet meghódította.

A napnevek néha jövevényszavakként (például m. *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat*; fi. *sunnuntai*), néha pedig tükörfordítások formájában (gör. *ἡμέρα Ἄρεως* > lat. *diēs Martis*) terjednek tovább, sőt, azonos szemléletű nevek néha egymástól függetlenül is kialakulhatnak (például port. *segunda feira* és vog. *kitit χᾱ̃tél* ’második nap = hétfő’).

A részelemek könnyű kölcsönözhetősége és a kultúrkörök változékonysága miatt az egyes nyelvekben ritkán jönnek létre egységes szemléletű szisztémák, a napnévrendszerek általában vegyes képet mutatnak, az izlandiban például a vasárnap (*sunnudagur*) és a hétfő (*mānudagur*) bolygók nevét viseli, a kedd (*priðjudagur*) és a csütörtök (*fimmtudagur*) sorszámnev (harmadik és ötödik), a szerda (*miðvikudagur*) a hét közepét (vö. ném. *Mittwoch*) jelzi, a péntek a böjt napja (*föstudagur*), a szombat pedig a mosásé (*laugardagur*) (BUCK 1954: 1009).

Cikkemben a vasárnap megnevezését kísérem meg nyomon követni Eurázsia számos nyelvében. A névadás motivációja a különféle kultúrkörökben más és más. A héberben és az arabban (valamint az arabok meghódította világ számos nyelvében) a hét ünnepnapját követő hétkezdonap, az „első nap”. A hellenisztikus világkép a Nappal azonosította. A kereszténységben ünnepnap, az Úr napja, szent nap, pihenőnap. A Volga-vidéken „orosz ünnepnap”. Több törökségi és kaukázusi nyelvben — valamint eredetileg a magyarban — a vásártartás napja.

1. Az európai napnévrendszerek meghatározó eleme a zsidó-keresztény kultúrkör. Jóllehet, a hetedik nap kitüntetett szerepének már Babilóniában is van-

nak nyomai,¹ ezt a Hold járásától független, periodikusan visszatérő ünnepnappá a zsidó vallás tette. A héberben ez a nap kapott egyedül nevet (*šabbath*), míg a többi napot ehhez viszonyítva *s o r s z á m m a l* látták el. A számozást a (mai értelemben vett) vasárnapkal kezdték, e nap tehát az 'első nap': *yom rišon* (< *yom* 'nap', *rišon* 'első'), vö. továbbá *yom šini* 'hétfő' (< *šini* 'második'), *yom šlini* 'kedd' (< *šlini* 'harmadik') stb. Ugyanez a rendszer figyelhető meg az arabban (*yaum al-aḥad* 'vasárnap', *yaum al-itnain* 'hétfő', *yaum al-talata* 'kedd' stb.) és a belőle fejlődött máltáiban (*il-Hadd* 'vasárnap', *it-Tnejn* 'hétfő', *it-Tlieta* 'kedd' stb.). Ez a szemléletmód hatotta át az ógörögöt is: *μία σαββάτου* (< *μία* 'egy'), *δευτέρα σαββάτου* 'hétfő' (< *δευτέρος* 'második'), *τρίτη σαββάτου* 'kedd' (< *τρίτος* 'harmadik'), *τετάρτη σαββάτου* 'szerda' (< *τετάρτος* 'negyedik'), *πέμπτη σαββάτου* 'csütörtök' (< *πέμπτος* 'ötödik'). Ugyancsak héber hatást mutat a péntek ógörög neve, a *παρασκευή* (tkp. 'készülődés [az ünnepre]') is. A latin napnevek legrégebbi rétege görög mintára alakult ki, vö. *ūna sabbatī* és *diēs prīma* 'vasárnap', *secunda sabbatī* 'hétfő', *tertia sabbatī* 'kedd' stb. (Később, a még a görögben 'szombat' > 'hét; Woche' jelentésfejlődésen átment *sabbatī* tagot felváltotta a *fēria* 'ünnep' elem: *secunda fēria* 'hétfő'.) Láthatjuk tehát, hogy a héberben, az arabban, az ógörögben és a (korai) latinban a vasárnapot a sorszámelv szerint, egységes szemlélet alapján 'a hét első napja' névvel illették (BUCK 1954: 1006–8).

A vasárnapot Közép-Ázsia és a Volga-vidék számos nyelvében hasonló szerkezettel nevezik meg, elsősorban az arab és a perzsa kultúra terjedése révén, vö. perzsa *yakšambe* (*yak* 'egy', *šambe* < *šabbath*) ~ kun *ye-šanbe*, mameluk-kipcsak *yekšenbe*, csagataj *yek-šembe*, ujjur *yäkšänbä*, kazah *žeksenbi*, kirgiz *jekšembi*, türkmén *yekšenbe*, karakalpak *yekšembi*, tatár *yäkšämbi*, baskír *yäkšämbi* (GOLDEN 1995: 370–4, az adatokat GOLDEN átírásában közlöm; MUNKÁCSI 1912–1913b: 353). Ugyancsak az arab *al-aḥad* ('első') névre mennek vissza a Kaukázus kis nyelveinek, nyelvjárásainak 'vasárnap' jelentésű szavai, például kürin (a lezg egyik nyelvjárása) *χhad*, andi, dido (dagesztáni nyelvek) *χat'an*, lak, kubacsi (a dargva nyelvjárása) *alχhat*, valamint a keresztény szírek *had* megnevezése is (MUNKÁCSI 1912–1913b: 353).

2. A hellenisztikus világgép fejlődése a napnevekben is érezte hatását. Az ókori tudósok hét bolygót ismertek (Merkúr, Vénusz, Mars, Jupiter, Szaturnusz, s tévesen ide sorolták a Napot és a Holdat is). Hiedelmük szerint minden óráért egy-egy bolygó felel, s az adott napot arról a bolygóról nevezték el, amely a nap első órájának volt a „felelőse”. A sort a Szaturnusszal kezdték, amelyről a szombat kapta a nevét (ennek nyomát őrzi több nyelv, vö. például lat. *diēs Saturnī*; ang. *Saturday*, holl. *Zaterdag*). E sorban a vasárnap felelőse a Nap lett, így szü-

¹ *Umu sappattu* 'a teljesség napja, holdtölte', *szibutu* 'minden hónap hetedik (mágikus jelentőségű) napja' > héb. *sabbath* 'pihenni' → 'pihenőnap' (HAHN 1998: 77–9).

letett a görög *ἡμέρα Ἡλίου*, s ennek latin megfelelőjeként a *diēs Sōlis* név (ezt később a vallási alapú *diēs dominica* 'az Úr napja' váltotta fel). A további megfelelések: hétfő: Hold, kedd: Mars, szerda: Merkúr, csütörtök: Jupiter, péntek: Vénusz. Ez az *asztrologikus* rendszer a görögben nem gyökeresedett meg, a latinban azonban igen, s innen terjedt el Európának a nyugati felén. E napnevek az újlatin és a germán nyelvekben maradtak fenn. A latin szisztéma (*diēs Lūnae, d. Martis, d. Mercurī, d. Iovis, d. Veneris, d. Saturnī, d. Sōlis*) öt napja (hétfőtől péntekig) őrződött meg a franciában, a spanyolban, az olaszban és a románban.² A szombat és a vasárnap vallási indíttatású nevet kapott. (Érdekes, hogy a portugál a korai latin sorszámnévrendszert konzerválta.) Nagyon jól megőrizte ezt az ősi sort a kelta nyelvek közül a velszi és a breton.³ Három bolygó neve él az írben: *luan* 'hétfő', *māirt* 'kedd', *satharn* 'szombat' (BUCK 1954: 1006–9).

A germán nyelvek nagy részében a hétfő, a szombat és a vasárnap őrizte meg az eredeti bolygóneveket, míg a kedd, a csütörtök és a péntek a germán mitológia megfelelő isteneinek (*Mars ~ Tyr/Ziu, Jupiter ~ Odin, Vénusz ~ Freiya*) nevét viseli.⁴ A *vasárnap* a germán nyelvekben: ónorv. *sunndagr* > norv. *søndag*; ódán *sundagh* > *søndag*, ósv. *sunnodagher* > *søndag*, izl. *sunnudagur*, faeri *sunnudagur*, óang. *sunnadaeg* > ang. *Sunday*, középholl. *sonnendach* > *Zondag*, óféln. *sunnūntag* > ném. *Sonntag* (BJORWARD–LINDEMAN 2000: 905–6, KLUGE 1967: 717). A svédből/norvégból e név később átkerült a lappba (a *sátnâ-peivē, sodnâ-bœi've* nevek előtagjaként) és a finnbe (*sunnuntai, nyj. sunnuntaki, suntak, suntai, suntaki*) (SSA 3: 213).

Az eredetileg asztrológikus elveket követő latin, kelta és germán nyelvek tehát a vasárnap tekintetében eltérően viselkednek: a latin *diēs Sōlis*-t a III. század táján kiszorította a vallási név, s nem maradt fenn a leánynyelvekben sem, ezzel szemben a germán ágban kiválóan megőrződtek a 'Nap napja' típusú nevek. A kelta nyelvek vegyes képet mutatnak: a velsziben és a bretonban megmaradt, míg az írben vallási név (*domnach*) váltotta fel (BUCK 1954: 1006–9).

GOLDEN (1995: 373) adata szerint a dél-kaukázusi szván nyelv is hasonlóan alkotja meg a vasárnap nevét: *mišladäg* < *miš* 'Nap'.

3. Az ógörög *μία σαββάτου, πρώτη σαββάτου* 'első nap' típusú neveket hamar kiszorította a *κυριακή (ἡμέρα)* 'az Úr napja (Jézus feltámadásának napja)',

² Fr. *lundi, mardi, mercredi, jeudi, vendredi*, sp. *lunes, martes, miércoles, jueves, viernes*, ol. *lunedì, martedì, mercoledì, giovedì, venerdì*, rom. *luni, marți, miercuri, joi, vineri*.

³ Velszi *dydd llun, d. mawrth, d. mercher, d. iau, d. gwener, d. sadwrn, d. sul*, breton *dilun, dimeurzh, dimerc'her, diziou, digwener, disadorn, disul*.

⁴ Ang. *Monday*, ném. *Montag*, holl. *Maandag*, sv. *måndag*, norv. *mandag*, dán *mandag* 'hétfő'; ang. *Tuesday*, ném. *Dienstag*, holl. *Dinsdag*, sv. *tisdag*, norv. *tirsdag*, dán *tirsdag* 'kedd'; ang. *Thursday*, ném. *Donnerstag*, holl. *Donderdag*, sv. *torsdag*, norv. *torsdag*, dán *torsdag* 'csütörtök'; ang. *Friday*, ném. *Freitag*, holl. *Vrijdag*, sv. *fredag*, norv. *fredag*, dán *fredag* 'péntek'; ang. *Saturday*, holl. *Zaterdag* 'szombat'.

v a l l á s i indíttatású név. Ez a változás a latinban is bekövetkezett: a *diēs Sōlis* helyébe a *diēs Dominica* 'az Úr napja' lépett. Ezt több újlatin nyelv máig őrzi, vö. fr. *dimanche*, prov. *dimengue*, kat. *dimenge*, sp. *domingo*, port. *domingo*, ol. *domenica*, rom. *duminică*; sőt megvan az írben is (*domhnach*). Az óészakiában az asztrológikus megnevezés (*sunnudagr*) mellett élt a latinból fordított *drōttinsdagr* 'az Úr napja' név is (BUCK 1954: 1006–9, MEYER-LÜBKE 1924: 212).

A több évszázados keresztény térítés során a görög *κυριακή* a kaukázusi–fekete-tengeri térség több nyelvébe átkerült: grúz *kvira dge*, örm. *kiraki*, csecsen *kliranan de*; hasonló szemléletmódú az oszét *xuicaubon* és a kabard *t'a-maço* 'Gottestag' (GOLDEN 1995: 369, 373, MUNKÁCSI 1912–13b: 351–3).

Ugyancsak vallási indíttatású a 'szent nap' elnevezés is. Ez a névadási modell Skandináviától (lp. *paššjē*, *piššie-piejjē* < *paššjē* 'heilig'; *bissē-bāivee* 'kirchlicher Feiertag, Sonntag'; *ājleks-piējē* < *ajleks* 'heilig') a Baltikum finnugor és indoeurópai nyelvein át (lett *svētdiena* < *svēts* 'szent'; észt *pühapäev*, lív *pivāpāva*, karj. *pyhäpäivä*, vepsze *pyhäpäiv*, ink. *pyhä* < *püha*, *pivā*, *pühä* 'szent') az Urál-vidéki és nyugat-szibériai népekig (zürj. *veža-lun* < *veža* 'szent'; jur. *χᶻᶻBidē jāllē* 'heidnische Opferfesttag, kirchliche Festtag, Sonntag') megfigyelhető (FOKOS 1959: 559b, 1182b, LAGERCRANTZ 1939: 152, 4696, LEHTISALO 1956: 181a, NIRVI 1971: 447a, SCHLACHTER 1958: 4a, 16a, WICHMANN–UOTILA 1942: 142b, 326b). Szintén vallási név a vogul középső-lozvai dialektusában a valószínűleg orosz hatásra létrejött *pěrnāḡ khātēl* 'kereszt-nap' (MUNKÁCSI–KÁLMÁN 1986: 114a, 434b).

A 'szent nap' elnevezés a Kaukázus környékén is felbukkan, vö. örmény-kipcsak *yix kün*, karaim *yex kün*, karacsaj-balkar *iyix kün*. Ezek a nevek a köztörök *iduk* (*īduq*) 'szent' szóra mennek vissza; ugyanez a szó a *hétfő* alkotóelemeként is felbukkan az örmény-kipcsak *yix paš kün* és a karaim *yexbaškün* 'tkp. szent nap utáni nap' kifejezésekben (GOLDEN 1995: 365–6, LIGETI 1976: 134).

E szónak magyar vonatkozása is van. A köztörök *iduk* (kipcsakos *iyix* > *yix*) 'szent' < *ädgü* 'jó' csuvasos megfelelője *ezgü* (~ tat. *izge* 'megszentelt, szent', bask. *izge* 'szent, megszentelt', kazah *ezgi* 'kind, good; cherished, sacred'), melynek *edü* alakváltozata *id* ~ *egy* formában került be a magyarba. Mint a magyar nyelvtörténeti stúdiumokból jól ismert, e szó — miután a szláv eredetű *szent* kiszorította — csak helynevekben (*Egy-kő*, *Igy-fon*) és összetételekben (*idház* > *egyház*, *id-nap* > *ünnep*) maradt fenn. Több törökségi nyelvben élnek a magyarhoz hasonló összetételek, vö. kun CC *yix-öv*, karaim *yeg-uv*, örmény-kipcsak *yiy-ov*, tör. *iyiz-öv* 'templom, egyház'; tör. *iyiz kün* 'ünnep', illetve a 'vasárnap' fentebb közölt karaim stb. alakjai (LIGETI 1986: 33–4, 273, EWUng. 302, de TESz. I, 724). Mindezek alapján megfontolandónak tűnik LIGETI LAJOS (1976: 134) felvetése: „Lehet, hogy az *ünnep* eredetileg a magyarban is a vasárnap neve volt”. Ez esetben a honfoglalás előtti időkben őseink a hétnek legalább

két napját megnevezték: az egyik a hét ünnepnapja, „szent napja”, a másik pedig a vásár napja volt.

A szláv nyelvek javarésze — héber-görög mintára, vö. héb. *šabbath* 'pihen' > *šabbath* 'szombat, tkp. pihenőnap' > gör. *σαββάτου ἡμέρα*⁵ — 'nem csinál' (*né d'êlo*) szerkezettel nevezi meg a pihenőnapot, amely a keresztény kultúrában a szombatról a vasárnapra tolódott át: ószl. *недѣля*, blg. *неделя*, sz-h. *недѣля*, szln. *nedelja*, cseh *neděle*, szlk. *nedel'a*, szorb *nedźela*, le. *niedziela*, belor. *недзеля*, ukr. *неділя*, óor. *недѣля*. E szó több nyelvben (ószláv, bolgár, ukrán, óorosz) kettős jelentésű, a 'vasárnap' mellett 'hét; Woche' jelentése is van. Ez szintén görög mintát követ, mivel a *σαββάτου* 'szombat' volt a hét szimbóluma, legfontosabb napja, így kaphatta meg e szó a nagyobb egység jelentését is. A mai orosz ugyanakkor a *воскресенье* (< óor. *въскръсеніе*) 'feltámadás' szóval nevezi meg a vasárnapot. A jelentésfejlődésre: 'a feltámadás napja, húsvétvasárnap' > 'vasárnap' (VASMER 1953: 231).

4. Sajátos csoportot alkotnak a Volga-vidék nyelvei. A térségben a pogány hitre előbb az iszlám telepedett rá, majd ezt a kereszténység követte. Az iszlámok ünnepnapja a péntek, ennek megfelelően ez a napnevek központi eleme is, ehhez viszonyítják a többi napot: a csütörtök tkp. 'kis-péntek', vö. cser. *izarńa*, vj. *poktš'i-arńa*, csuv. *kəžəń-e'ńi-kun*, *kešnerikun*, kazanyi tat. *kiči adna kön*, tat. *kiči atna kön* (< cser. *izi/iže* vj. *poktš'i*, csuv. *kəžəń*, tat. *kiči* 'kis', *arńa/e'ńi/adna/atna* 'péntek', *kun/kön* 'nap'), továbbá karaim *kiči ayne kün* és *kiči baraski* (< gör. *Παρασκευή* 'péntek'), a szombat pedig tkp. 'péntek utáni nap', vö. votj. *arńa-ber*, tat. *atn-artə* (< *ber* 'késői, eljövendő; hátsó rész'; *artə* 'eljövendő; hátsó rész'). A görögben és a szlávban végbement jelentésváltozáshoz (*σαββάτου* 'szombat' → 'hét' és *недѣля* 'vasárnap' → 'hét') hasonlóan itt is a legfontosabb nap neve vonódott át a hét megnevezésére: cser. *arńa*, vj. *arńa*, csuv. *e'ńi*, karat. *atna*, miser *atna*, tat. *atna* 'péntek' → 'hét'.

A kereszténység felvétele, a kulturális-szellemi háttér megváltozása a napnévrendszer átalakulását is maga után vont: immáron a vasárnap lett a legfőbb nap. (Ezért élhettek-élhetnek egymás mellett olyan nevek, mint például vj. *arńa-nįnal*, csuv. *erne kun*, karat. *atna-kən*, miser *atna-kįn*, tat. *atna-kön* 'péntek' és 'vasárnap'.) A térség nyelvei ezt a kettősséget a megkülönböztető szerepű *n é p n e v e k* segítségével hívásával oldották meg: az oroszok hozta kereszténység heti pihenőnapja (a vasárnap) az 'orosz ünnepnap' (vö. vj. *dźzutš'-arńa*, cser. *ruš-arńa*, bask. *urus-atna-kün*, karat. *usratna-kən*, mescs. *ursatna*, miser *uris-atna*, tat. *urəs-atnesə-kün*, csuv. *vürəz-arńi-gun*, *virsärnikum* < *dźzutš'*, *ruš*, *urus*, *urs*, *uris*, *urəs*, *vürəz* 'orosz'), míg a régi, iszlám ünnepnap (a péntek) az 'udmurt péntek' (vj. *udmurt arńa*) és 'tatar péntek' (vj. *biger-arńa-nįnal*, tat. *tatar-atna-*

⁵ MAX VASMER (1971: 57) inkább latin eredetűnek tartja (vö. *diēs feriāta*), mert véleménye szerint a görögből nem terjedhetett volna el a nyugati szlávban.

lenthette a hét közepét; e) a bajor-osztrákban adathozható egy *Pfingstag* 'ötödik nap = csütörtök' nyelvjárási alak (MELICH 1904: 250–6).

Ez a rendszer a IV. században megbomlott, a kereszténység elterjedésével, a vasárnap „főnap” nyilvánításával a hét első napja a hétfőre vonódott át. MELICH friauli (*prindi* < lat. *prīma diēs*) és dalmáciai horvát adatok (*pârvi dan*, *prvi dan* 'első nap = hétfő') alapján a következő eredményre jut: „az egyházi hivatalos számítás ellenére is ... kifejlődött tehát a népnél egy népies számlálás, mely szerint *hétfő* a hét első napja. Ilyen népies számlálás azonban csakis a róm. kath. népeknél, még pedig a friauli ladinoknál és az Adria-menti horvátoknál mutatható ki” (MELICH 1904: 258). MELICH észak-olasz hatással magyarázza a szlávok új rendszerének (kedd = második nap, csütörtök = negyedik nap stb.) kialakulását, szerinte az olasz és rétorománból a horvátba és a szlovénba átkerülő jelenség hullámszerűen terjedt el a többi szláv nyelvben.

6. Az áttekintés végére hagytam az ún. *j e l e s - n a p o k* csoportjába sorolható, számos törökségi (és néhány kisebb kaukázusi) nyelvre jellemző 'vásár; vásár-nap' szerkezetet, vö. oszm-tör. *pazar*, *pazar günü*, azeri *bazar*, nogaj *bazar kün*, gagauz *pazar*, *pazar günü*; tatár *bazar kön*, miser *bazar*, baskír *bazar kön*, üzbég *bázâr*, ujjur *bazar küni*, illetve rutul *bazar-jug*, dzsek *bazaudža jug*, cahur *bazâr (günü, kün, kön, küni 'nap'; jug 'ua')*. Ugyanezt az elemet örzi az oszm-tör. *pazar-irtesi*, azeri *bazar ertäsi* 'hétfő, tkp. a vásárnap utáni nap' (LIGETI 1976: 134, MELICH 1904: 265, MUNKÁCSI 1901: 627, 1912–13b: 355).

A magyar *vasárnap* szó szintén e csoportba tartozik, előtagja a *vásár* szavunkra megy vissza. Az ómagyar **βāčār* iráni eredetű, vö. óiráni *vahāčāra*, pehlevi *wāzār*, szogd *w'cn*, *w'crn*, újperzsa *bāzār*, *wājār*, *wāčār* 'piac, vásár'. A szó megvan a törökségi nyelvekben is: üzbég *očar*, kumük *učar*, csagataj *učar*, sőt átkerült a mongolba is (*učar*) (LIGETI 1986: 169–70, MUNKÁCSI 1901: 627, 1912–13a: 224, 1912–13b: 356, EWUng. 1610, TESz. III, 1096).

A magyar napnevek közül négy — *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* — (déli) szláv eredetű,⁸ a *kedd* (eredetileg tkp. 'második nap') szláv mintára jöhetett létre (e napnév minden szláv nyelvben az összsláv **vьtorь ~ *vьterь* 'második' főnévi származékára vezethető vissza, vö. blg. *вторник*, mac. *вторник*, sz-h. *utorak*, szln. *tórek*, cseh *úterý*, szlk. *utorok*, szorb *wutora*, le. *wtorek*, ukr. *вівторок*, or. *вторник*) az eredeti *keted* alakból a kétnyíltszótagos tendencia eredményeképp (**keteden > kedden*). Ugyancsak szláv mintára alakulhatott ki nyelvünkben a *hétfő* név is, ugyanis a szláv nyelvekben e nap neve a 'vásárnap utáni nap' (azaz az ünnepnap utáni hétkezdő nap), vö. blg. *понеделник*, mac. *поне-*

⁸ Vö. sz-h. *srijeda*, szln. *sreda*, cseh *středa*, szlk. *streda*, le. *środa*, or. *среда*; blg. *четвъртък*, mac. *четврток*, sz-h. *čtvrtek*, szln. *četrtok*, cseh *čtvrtek*, szlk. *štvrtok*, le. *czwartek*, ukr. *четвер*, or. *четверг*; blg. *петък*, sz-h. *petak*, szln. *petek*, cseh *pátek*, szlk. *piatok*, le. *piątek*, or. *пятница*; blg. *събота*, sz-h. *süбота*, szln. *sobota*, szlk. *sobota*, le. *sobota*, ukr. *субота*, or. *субота* (EWUng. 239, 1142, 1423, 1447, TESz. I, 583, III, 156, 732, 779).

дельник, sz-h. *ponèdjeljak*, szln. *ponedeljek*, cseh *pondeli*, szlk. *pondelok*, szorb. *pondžela*, le. *poniedzialek*, белор. *панядзелак*, ukr. *понеділок*, or. *понедельник* (vö. a szláv pihenőnapról írottakkal) (KISS 1976: 89–90, 110–1; MELICH 1904: 258–64; 1938: 15–6; EWUng. 553, 718; TESz. II, 103, 421). Az általános felfogás szerint tehát napneveink — a vasárnap kivételével — vagy szláv jövevényszók, vagy szláv mintára, a kereszténység terjesztésével összefüggésben keletkezett nevek.

Ezzel a felfogással MOÓR ELEMÉR (1964: 188–96) szállt szembe. Alapkérdése az, hogy miért csak négy nevet vettünk át közvetlenül a szlávoktól, s miért nem minden nevet, különös tekintettel a vasárnapra mint a keresztény kultúrkör legfontosabb nevére. Véleménye szerint a szláv nevek átvételének nem kultúr-történeti, hanem pusztán nyelvi oka vannak. Valószínűsíti, hogy a magyarban valaha a szerda a *harmad*, a csütörtök a *negyed*, a péntek az *ötöd*, a szombat pedig a *hatod* nevet viselte, ám ezek a nevek — MOÓR szóhasználatával — többértelműek voltak, szemben az egyetlen értelmű *vasárnap*, *hétfő* és *kedd* nevekkel. Nyelvünk pedig a többértelműség elkerülése végett a jelzett négy napnevet szlávra cserélte. Ez az átvétel — elsősorban hangtörténeti okok, a nazális megléte miatt — a szláv–magyar kétnyelvűség idején, a X. század folyamán, MOÓR szerint az ország központi területén (hiszen általános érvényűnek bizonyult) mehetett végbe, az átadó nyelv a bolgár lehetett.

MOÓR szerint a *hétfő* nem szláv szemléletre utal, hanem sokkal régebbi eredetű név. A *hét* 'sieben' és *hét* 'Woche' egybeesése — azaz az idő hetes szakaszokra való osztása — nagyon régi jelenség lehet (vö. szkr. *saptákā*, újperzsa *haftah*), megvan az ugor nyelvekben is (vog. *sāt*, osztj. *tawet*, m. *hét*). Nyelvünkben nézete szerint a *hétfő* eredetileg a hét ünnepnapját jelenthette (vö. osztjDN *ṭābəturχχāt*, vogÉ *sāt-punġ-χātāl* 'hét-fej-nap = vasárnap'), s később, a *vasárnap* bekerülésével, alán hatásra (vö. oszét *kuri sār* 'hét-fej = hétfő') vonódott át a következő nap megnevezésére (MOÓR 1964: 188–91, 195–6; vö. továbbá a *hét* kérdésköréhez MELICH 1904: 265–7, MUNKÁCSI 1901: 339–45, PAPP 1955: 443). KISS LAJOS nem fogadja el MOÓR elméletét, értékelésként ezt írja: „E felfogás tetszetős ugyan, de nem meggyőző. Az ugor korra, valamint a magyar–alán, illetőleg magyar–szláv történelmi kapcsolatokra vonatkozó jelenlegi ismereteink alapján azt kell valószínűnek tartanunk, hogy a magyar *hétfő* a magyar–szláv kétnyelvűség viszonyai között keletkezett” (KISS 1976: 90).

Láthatjuk tehát, hogy a magyar napnevek közül vitán felül csak a vasárnap megnevezése megy vissza a szláv érintkezést megelőző időkre, holott paradox módon a kereszténység felvétele után elsősorban ez a napnév lett volna hivatott az új kultúrkör szellemiségét tükrözni. (Annyiban MOÓR ELEMÉRnek feltétlenül igaza van, hogy elgondolkodtató, hogy ha őseink több napot szláv eredetű elemmel neveztek meg, akkor a legfontosabb nap nevére miért hagyták meg a „pogány” elnevezést, s miért nem cserélték le egy *nedelja* típusú névvel, mint ezt

sok más nép is megtette.) Szent László törvényben tiltotta meg a vasárnapi vásártartást: „Ha valaki vasárnap vagy nagyobb ünnepen templomba nem megyen, hanem kalmárkodik, lovát veszítse el... A szent zsinat parancsolja, hogy a ki vasárnap vásárt üt, bontsa el sátorát, a mint állította.” (idézi MELICH 1904: 265). Az ellentmondás feloldása érdekében nyelvünk is „megtette a magáét”, hiszen a nap megnevezésére hamarosan a rövid magánhangzós változatot kezdték használni.

MATICSÁK SÁNDOR

Irodalom

- BJORVAND, HARALD–LINDEMAN, FREDRIK OTTO (2000): *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Oslo.
- BUCK, CARL (1954): *A dictionary of selected synonyms in the principal indo-european languages*. Chicago.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des ungarischen*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1992–1995.
- FOKOS-FUCHS, DÁVID (1959): *Syrjänisches Wörterbuch I–II*. Bp.
- GOLDEN, PETER B. (1995): Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qipčaq Pattern. *Acta Orientalia Hungaricae* 48: 363–75.
- HAHN ISTVÁN (1998): *Naptári rendszerek és időszámítás*. Bp.
- KISS LAJOS (1976): *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. NytudÉrt. 92. sz. Bp.
- KLUGE, FRIEDRICH (1967): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin.
- LAGERCRANTZ, ELIEL (1939): *Lappischer Wortschatz I–II*. Helsinki.
- LEHTISALO, T. (1956): *Juraksamojedisches Wörterbuch*. Helsinki.
- LIGETI LAJOS (1976): A magyar nyelv török kapcsolata és ami körülöttük van. *MNy.* 72: 129–36.
- LIGETI LAJOS (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Bp.
- MATICSÁK SÁNDOR (1999): A vogul napnevek rendszere. *FUD.* 6: 101–12. Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR (2003): A napok megnevezése a votjákban. In: *Permistica et Uralica — Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére*. Fenno-Ugrica Pázmániensia 1. Piliscsaba. 166–75.
- MELICH JÁNOS (1904): Szláv jövevényszavaink X. *NyK.* 34: 241–354.
- MELICH JÁNOS (1938): *Jelentéstani kérdések*. *MNyTK.* 42. sz. Bp.
- MEYER-LÜBKE, W. (1924): *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- MOÓR ELEMÉR (1964): A hét napjainak elnevezése nyelvünkben. *Nyr.* 88: 188–96.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1901): *Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben*. Bp.

- MUNKÁCSI BERNÁT (1912–1913a): Osttürkisch *učar* 'Markt'. *Keleti Szemle* 13: 224.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1912–1913b): Ungar. *hét-fő* 'Montag'. *Keleti Szemle* 13: 350–6.
- MUNKÁCSI, BERNÁT (1926): Die heidnische Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. *Kőrösi Csoma-Archívum* 1926/1–2: 42–64.
- MUNKÁCSI, BERNÁT–KÁLMÁN, BÉLA (1986): *Wogulisches Wörterbuch*. Bp.
- NIRVI, T. E. (1971): *Inkeröismurteiden sanakirja*. Helsinki.
- PAPP LÁSZLÓ (1955): A régiek keltezése és a hét napjai. *Nyr.* 79: 442–6.
- SCHLACHTER, WOLFGANG (1958): *Wörterbuch des Walldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*. Helsinki.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Szerk. ULLA-MAIJA KULONEN. Helsinki, 1992–2000.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1967–1976.
- VASMER, MAX (1953): *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- VASMER, MAX (1971): *Этимологический словарь русского языка*. Москва.
- VILKUNA, KUSTAA (1958): A hét és napjai. *Ethnographia* 69: 185–206.
- WICHMANN, YRJÖ–UOTILA, T. E. (1942): *Syrjänischer Wortschatz*. Helsinki.

A vasárnap megnevezése Eurázsia nyelveiben

